

مؤلفه های مفهومی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی

Conceptual Components of Emotional Divorce Based on Islamic Sources

که محمد رضا نجفی / کارشناسی ارشد روان شناسی مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت، قم، ایران.
محمد رضا احمدی / دانشیار گروه روان شناسی مؤسسه آموزش و پژوهشی امام خمینی (ع)، قم، ایران.

حسین رضائیان بیلندی / استادیار گروه خانواده پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران.

✉ **Mohammad Reza Najafi** / M.A. in Psychology, Ethics and Education Institute of Higher Education, Qom, Iran.
m.r.najafi137010@gmail.com
Mohammad Reza Ahmadi / Associate Professor, Department of Psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.
m.r.ahmadi@iki.ac.ir
Hossein Rezaian Bilondi / Assistant Professor, Department of Family, Research Institute of Hawzeh and University, Qom, Iran.
hrbilondi@rihu.ac.ir

Abstract

This study was conducted with the aim of identifying the components of emotional divorce based on Islamic sources. The present study was carried out using a qualitative content analysis and a descriptive-survey method. First, concepts related to emotional divorce were extracted from the Qur'an and narrations (hadiths) using open coding, axial coding, and selective coding methods; then, the validity of the components was confirmed by nine experts in psychology and Islamic sciences using CVR and CVI indices. The findings of the data analysis led to the identification of six main components in the structure of emotional divorce, which are: 1. Emotional instability (decrease in affection and empathy); 2. Incompatibility (destructive behaviors such as humiliation); 3. Turning away (ignoring the spouse's needs); 4. Lack of commitment (violation of marital rights); 5. Disobedience (failure to fulfill duties); 6. Sexual dysfunction

چکیده

طلاق عاطفی به عنوان شکل غیررسمی گسست زناشویی، نیازمند بازخوانی تحلیلی و مفهومی بیشتر است. این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه های طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی انجام شد. مطالعه حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی و توصیفی - زمینه یابی اجرا گردید. ابتدا مفاهیم مرتبط طلاق عاطفی با روش کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی از قرآن و روایات استخراج شد؛ سپس روایی مؤلفه ها توسط نه متخصص روان شناسی و علوم اسلامی با شاخص های CVR و CVI تأیید گردید. یافته های تحلیل داده ها به شناسایی شش مؤلفه اصلی در ساختار طلاق عاطفی انجامید که عبارتند از: ۱. تزلزل عاطفی (کاهش محبت و همدلی)؛ ۲. ناسازگاری (رفتارهای مخرب مانند تحقیر)؛ ۳. روی گردانی (بی توجهی به نیازهای همسر)؛ ۴. عدم تعهد (نقض حقوق زناشویی)؛ ۵. نافرمانی (عدم تمکین

(disorder in sexual relations). Therefore, emotional divorce is a multidimensional phenomenon that is formed from the interaction of emotions and behaviors. The presented components, with a validity index above 0.75, enjoy favorable content validity and can be used in future research, counseling interventions, and the prevention of family harms.

Key words: Emotional Divorce, Conceptual Components, Islamic Sources, Qualitative Content Analysis, Validation.

به وظایف؛ ۶. ناکارآمدی جنسی (اختلال در روابط جنسی). بنابراین طلاق عاطفی پدیده‌ای چندسطحی است که از تعامل عواطف و رفتار شکل می‌گیرد. مؤلفه‌های ارائه‌شده با شاخص روایی بالای ۰/۷۵ از اعتبار محتوایی مطلوبی برخوردار است و می‌تواند در پژوهش‌های آینده، مداخلات مشاوره‌ای و پیشگیری از آسیب‌های خانوادگی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: طلاق عاطفی، مؤلفه‌های مفهومی، منابع اسلامی، تحلیل محتوای کیفی، اعتباریابی.

مقدمه

نهاد خانواده، بستر اصلی شکل‌گیری تعاملات انسانی است و کیفیت این تعاملات نقش تعیین‌کننده‌ای در سلامت روانی و کارکردی خانواده ایفا می‌کند (عظیمی، اکبری، صالحی و نورمحمدی، ۱۳۹۹، ص ۴۹). یکی از شاخص‌های برجسته در ارزیابی سلامت خانواده، رضایت زناشویی است که از طریق کاهش تنیدگی و ارتقای توان حل تعارض، منجر به بهبود کیفیت روابط زوجین و ارتقای سطح بهداشت روانی خانواده می‌گردد (باقری شیخانگشه و فتحی آشتیانی، ۱۴۰۰، ص ۴۷). در این میان، یکی از پدیده‌های نگران‌کننده که با نارضایتی زناشویی پیوندی تنگاتنگ دارد، گسست عاطفی یا طلاق عاطفی است؛ مسئله‌ای که به‌عنوان یکی از جدی‌ترین معضلات روابط زناشویی شناخته می‌شود (زوبریک، سیلبرن و دیموجو، ۲۰۰۶).

پل بوهانان طلاق عاطفی را نخستین مرحله در فرایند فروپاشی روابط زناشویی می‌داند که در آن، احساس بیگانگی به‌تدریج جایگزین پیوندهای عاطفی می‌شود (بوهانان، ۱۹۷۰^۲، به نقل از: اولسن^۳ و دفراین، ۲۰۰۶^۴، ص ۴۴۹). به باور او، طلاق عاطفی وضعیتی دردناک است که بین دو گزینه تلخ تسلیم و نفرت از خود یا سلطه‌گری همراه با نفرت از خود، تجربه می‌شود؛ وضعیتی که در آن، هریک از زوجین از سر ناامیدی و اندوه، دیگری را آزار می‌دهد. این نوع طلاق، با فقدان اعتماد، احترام و محبت میان زوجین همراه است و رابطه‌ای ایجاد می‌کند که در آن، حمایت متقابل جای خود را به سرزنش، ناکامی، تخریب عزت‌نفس و جست‌وجوی عیوب یکدیگر می‌دهد (بوهانان، ۱۹۷۰، به نقل

1. Zubrick, S. R., Silberberg, P. & Demujo, D.
2. Bohanan, Paul
3. Olsen, D. H.
4. DeFrain, J.

از: لاور،^۱ ۲۰۰۷، ص ۳۵۱). از نگاه گلدنبرگ (۱۳۸۷، ص ۸۶)، طلاق عاطفی بیانگر نوعی فاصله ملموس و آشکار بین همسرانی است که گرچه در یک محیط فیزیکی مشترک زندگی می‌کنند، اما به دلیل ناپختگی‌های فردی و عدم رشد عاطفی، دچار گسست جدی در ارتباط هیجانی هستند؛ چنان‌که حتی تلاش یک‌جانبه یکی از زوجین برای ایفای نقش مسئولانه، از سوی دیگری نادیده گرفته می‌شود. در این وضعیت، زندگی مشترک ظاهراً تداوم دارد، اما ارتباط واقعی و صمیمانه میان زوجین از میان رفته است یا به سطحی خشک و فاقد رضایت تقلیل یافته است (محمدی، ۱۳۸۳، ص ۳). چنین روابطی با ایجاد احساس سرخوردگی، دل‌زدگی و کاهش تدریجی توان جسمی، روانی و عاطفی همراه است و در نهایت به بی‌اعتمادی، تحقیر، سرزنش متقابل، بی‌توجهی و در نهایت جدایی عاطفی می‌انجامد (شریفی ساعی، ۱۴۰۲، ص ۱۸۰).

با توجه به شدت و پیچیدگی پیامدهای ناشی از طلاق عاطفی، این پدیده به یکی از جدی‌ترین دغدغه‌های پژوهشگران حوزه خانواده تبدیل شده است. اگرچه طلاق رسمی در جامعه ایران رشد قابل توجهی یافته و به نوعی قبح اجتماعی خود را از دست داده است، اما اطلاعات آماری دقیق و در دسترس در این زمینه، امکان بررسی علمی و تحلیل آن را فراهم ساخته است. این در حالی است که طلاق عاطفی به دلیل ماهیت پنهان و غیررسمی خود، در آمارهای رسمی انعکاس نمی‌یابد. با این حال، پژوهشگران بر این باورند که میزان واقعی آن احتمالاً چندین برابر طلاق رسمی بوده و از نظر تأثیرگذاری، حتی پیامدهای مخرب‌تری نیز دارد (باستانی، گلزاری و روشنی، ۱۳۹۰، ص ۲۴۴). بر این اساس، توجه به طلاق عاطفی به‌عنوان پدیده‌ای پیش‌زمینه‌ای و بنیادین نسبت به طلاق رسمی، از ضرورت‌های پژوهش در حوزه آسیب‌شناسی خانواده به‌شمار می‌آید. بسیاری از مطالعات حاکی از آن‌اند که طلاق رسمی تنها نمایانگر بخشی از بحران موجود در خانواده‌هاست و آنچه در بطن خانواده در جریان است، سطح پنهان‌تری از جدایی عاطفی است که غالباً بدون ثبت و گزارش باقی می‌ماند (رشید، حسنون، نبی‌زاده و رشتی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۸).

طلاق عاطفی به‌عنوان یکی از پدیده‌های پنهان و تدریجی در فرایند فروپاشی روابط زوجین، پیامدهایی عمیق‌تر از طلاق رسمی بر جای می‌گذارد و به‌ویژه در حوزه روان‌شناسی خانواده، ابعاد آسیب‌زای آن به‌طور فزاینده مورد تأکید قرار گرفته است. از مهم‌ترین آسیب‌های روانی ناشی از این پدیده می‌توان به افسردگی، اضطراب، کاهش اعتمادبه‌نفس، انزوا و گوشه‌گیری در زوجین اشاره کرد (باستانی و همکاران، ۱۳۹۰ ص ۲۴۶). افزون بر این، تأثیر این اختلال رابطه‌ای در سطح فرزندان نیز

مشهود است؛ به گونه‌ای که ممکن است به بزهکاری، پرخاشگری و افت تحصیلی در فرزندان منجر شود. این پیامدها نه تنها بر ساختار خانواده، بلکه بر پیکره جامعه نیز اثرگذار است؛ به گونه‌ای که ازهم‌گسیختگی نهاد خانواده، منجر به تزلزل بنیان‌های اخلاقی و اجتماعی نظام کلان می‌گردد (باستانی و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۲۴۶).

بر اساس منابع اسلامی، پدیده طلاق عاطفی دارای مؤلفه‌های مشخصی است که در متون دینی به آنها اشاره شده است. قرآن کریم با بیان ویژگی‌های رابطه زناشویی مطلوب - شامل مودت، رحمت و سکون (روم: ۲۱) - به صورت ضمنی به نشانه‌های انحراف از این الگوی مطلوب نیز پرداخته است. در روایات معصومین علیهم‌السلام مؤلفه‌های عینی‌تری، مانند سردی روابط (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۲۴۴)، کاهش ارتباط کلامی (حر عاملی، ۱۹۸۹م، ج ۲۰، ص ۱۶۳) و عدم ایفای حقوق زوجین (شیخ صدوق، ۱۹۹۲م، ج ۳، ص ۲۷۶) به عنوان شاخصه‌های طلاق عاطفی مطرح شده‌اند. منابع فقهی نیز با تأکید بر مفهوم نشوز و عسر و حرج، چارچوبی برای تشخیص این پدیده ارائه کرده‌اند. این پژوهش نشان می‌دهد که متون اسلامی نه تنها به توصیف رابطه مطلوب زناشویی پرداخته است، بلکه با تبیین نشانه‌های انحراف از این رابطه، در واقع مؤلفه‌های طلاق عاطفی را نیز ترسیم کرده است.

با وجود اهمیت و گستره این پدیده، طلاق عاطفی در فضای پژوهشی، همچنان با کم‌توجهی مواجه بوده است. این در حالی است که بسیاری از پژوهشگران طلاق عاطفی را نه تنها مقدمه طلاق رسمی، بلکه پدیده‌ای بنیادین‌تر می‌دانند که قبل از وقوع طلاق قانونی آغاز می‌شود و بستر اصلی آن را فراهم می‌سازد. باین‌حال، مرور پیشینه تجربی حاکی از آن است که اغلب مطالعات انجام‌شده در این زمینه، صرفاً با رویکردی روان‌شناختی و آن هم محدود به جوامع آماری کوچک و زمینه‌های فرهنگی خاص طراحی شده‌اند. به عنوان نمونه، در پژوهش «نقش میانجیگر سرسختی روان‌شناختی بین سبک‌های کنترل تعارض و طلاق عاطفی در زوجین» (عظیمی، حسینی، عارفی و پرندین، ۱۳۹۸)، به نقش متغیرهای فردی پرداخته شده است. در مطالعه «رابطه بین طلاق عاطفی و بهزیستی روان‌شناختی با روابط فرازناشویی زنان» (فلاح، ۱۳۹۸)، موضوع در بافت رفتاری خاصی بررسی شده است. پژوهش «عوامل اثرگذار بر طلاق عاطفی و دل‌زدگی زناشویی زوجین» (علیزاده، ۱۳۹۹) نیز، در محدوده عوامل روان‌شناختی متمرکز است. همچنین در تحقیق «پیش‌بینی طلاق عاطفی بر اساس سبک‌های دلبستگی، صمیمیت زناشویی و هوش هیجانی زوجین» (رضایی و رضایی، ۱۳۹۹)، پیوند متغیرهای هیجانی و شناختی بررسی شده است. در مطالعه‌ای دیگر با عنوان «پیش‌بینی طلاق عاطفی بر اساس سواد عاطفی، سبک‌های مقابله‌ای، کیفیت زندگی، هیجان‌خواهی با میانجیگری تاب‌آوری» (علاقبند، شریفی، فرزاد و آقاییوسفی، ۱۳۹۹)، سازه‌های روان‌شناسی مثبت‌گرا وارد مدل شده‌اند. پژوهش «الگوی علی روابط بین گرایش به خیانت زناشویی بر

اساس مصرف رسانه با میانجی نگرش‌های ناکارآمد و طلاق عاطفی» (جهاندار لاشکی، ۱۳۹۹)، بر نقش رسانه تأکید دارد. در تحقیق «مدل علت‌یابی طلاق عاطفی در زنان بر اساس صفات تاریک شخصیت با نقش میانجی عزت‌نفس جنسی» (بشیرپور، فریور و عبادی، ۱۴۰۰)، دیدگاه‌های شخصیت‌شناسی وارد میدان شده‌اند. در مطالعه «مدل علی‌گرایش به طلاق عاطفی بر اساس الگوهای ارتباطی زوجین با میانجیگری دل‌زدگی زناشویی (مطالعه موردی: شهرستان قصرشیرین)» (خسروی، مرادی، احمدیان و یوسفی، ۱۳۹۸)، نقش الگوهای ارتباطی بررسی شده است. همچنین در پژوهش کیفی «تبیین فرایند شکل‌گیری طلاق: یک پژوهش کیفی» (خجسته‌مهر، بهمنی، سودانی و عباسپور، ۱۳۹۹) و «تحلیل عوامل مؤثر بر طلاق عاطفی در زنان متأهل شهرستان تنکابن» (رضانی‌فر، کلدی و قدیمی، ۱۴۰۰)، تلاش‌هایی برای تحلیل زمینه‌ای موضوع صورت گرفته است.

نکته قابل توجه در مرور این مطالعات آن است که علی‌رغم تنوع نظری و روش‌شناختی، هیچ‌یک از آنها با رویکردی اسلامی و مبتنی بر منابع دینی طراحی نشده‌اند. همگی این پژوهش‌ها یا صرفاً به جنبه‌های روان‌شناختی پرداخته‌اند یا از لحاظ فرهنگی مبتنی بر چارچوب‌های غربی بوده‌اند. تنها در برخی مطالعات محدود، نشانه‌هایی از گرایش به آموزه‌های دینی به چشم می‌خورد. از جمله این موارد می‌توان به پژوهش «مدل مفهومی عوامل تعارض زوجین در قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان» (رفیعی‌هنر، شاملی، صفورایی و صالحی، ۱۴۰۰)، مطالعه «طلاق عاطفی و راهکارهای قرآنی پیشگیری از آن» (یوسفی‌مقدم و دین‌پرست، ۱۴۰۰)، تحقیق «واژگان مرتبط با طلاق عاطفی در فقه اسلامی» (مجیدی نظامی، ۱۴۰۰) و پژوهش «الگوی تصمیم‌گیری برای طلاق بر اساس منبع اسلامی در فرایند مشاوره زوجین» (مخدومی، ۱۴۰۲) اشاره کرد.

بررسی کلی این پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد که تا کنون مطالعه‌ای جامع و ساختارمند که به‌طور اختصاصی به تدوین مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی مبتنی بر منابع اسلامی بپردازد، ارائه نشده است. برخی از این مطالعات تنها به مفاهیم کلی دینی پرداخته‌اند یا فاقد انسجام نظری و روش‌شناختی برای ارائه مدلی روان‌شناختی قابل کاربرد در حوزه خانواده بوده‌اند. این خلأ پژوهشی، به‌ویژه در فضای پژوهش‌های بین‌رشته‌ای میان روان‌شناسی خانواده و مطالعات اسلامی، به‌وضوح احساس می‌شود. در این راستا، پژوهش حاضر با هدف پاسخ‌گویی به این نیاز، بر آن است تا با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مفهومی موجود در منابع اسلامی و بر پایه تحلیل کیفی، مؤلفه‌های مفهومی برای طلاق عاطفی ارائه کند. انتظار می‌رود این مؤلفه‌ها بتواند علاوه بر کمک به گسترش مرزهای نظری در حوزه روان‌شناسی خانواده، زمینه‌ساز طراحی مداخلات بومی و فرهنگی برای مقابله با این پدیده پنهان در جامعه ایرانی گردد. بنابراین هدف پژوهش حاضر شناسایی مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی است.

روش پژوهش

این پژوهش به دنبال تبیین مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی است. از همین رو جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی^۱ سیه و شانون^۲ استفاده شده است. تحلیل محتوای کیفی برای بررسی کلمات، مفاهیم، واژه‌ها، مضامین عبارات و جملات خاص از یک متن یا مجموعه‌ای از متون استفاده می‌شود (سیه و شانون، ۲۰۰۵). در این راستا، جملات توصیفی و تبیینی مرتبط با طلاق عاطفی در قرآن و روایات اسلامی به‌طور دقیق بررسی شده و با استفاده از فرایندهای کدگذاری باز اولیه و ثانویه، محوری و انتخابی، مفاهیم و مؤلفه‌های مرتبط استخراج شده‌اند (محمدپور، ۱۳۹۸، ص ۳۹۷). هدف از این مرحله، شناسایی عناصر کلیدی طلاق عاطفی در چارچوب آموزه‌های اسلامی بوده است. همچنین در جهت روایی‌یابی، از روش توصیفی زمینه‌یابی^۳ استفاده شده است. روش توصیفی زمینه‌یابی برای بررسی اتفاق نظر کارشناسان خبره درباره یک موضوع، رتبه‌بندی نظرات (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۹۲، ص ۸۴) و به‌طور کلی، «روایی محتوایی»^۴ استفاده می‌شود. نمونه‌گیری در این پژوهش، غیرتصادفی^۵ و از نوع هدفمند^۶ است. متداول‌ترین نمونه‌گیری در روش‌های کیفی، نمونه‌گیری هدفمند یا همان معیار - محور^۷ است.

این پژوهش در گام تشکیل حوزه معنایی و استخراج مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی، دارای جامعه متنی و برای بررسی روایی محتوایی مفاهیم مشیر به طلاق عاطفی و مؤلفه‌های مفهومی آن، دارای یک جامعه آماری است.

۱. جامعه متنی پژوهش در استخراج مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی: منظور از جامعه در این بخش، کلیه جملات توصیفی و تبیینی موجود در آیات و روایات است. در این بخش به‌منظور استخراج مفاهیم مشیر به طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی از روش معناشناسی زبانی استفاده شد. شالوده حوزه معنایی این است که اشتراک در یک ویژگی می‌تواند عاملی برای طبقه‌بندی واژه‌های در یک حوزه باشد (شجاعی، جان‌بزرگی، عسگری، غروی و پسندیده ۱۳۹۳، ص ۱۳). این روش بر دو شیوه تحلیل مؤلفه‌ای^۸ و معناشناسی ساخت‌گرا استوار است (لیونز،^۹ ۲۰۰۹، به نقل از: نوری و همکاران،

-
1. qualitative content analysis
 2. Hsieh, H. F. & Shannon, S. E.
 3. survey
 4. content validity
 5. nonrandom
 6. purposive sampling
 7. criterion sampling
 8. componential analysis
 9. Lyons, J.

۱۳۹۵، ص ۱۱) که در این پژوهش از هر دو شیوه استفاده شده است. با تشکیل حوزه معنایی طلاق عاطفی در لغت، در نهایت ۲۴ لغت به دست آمد که عبارت‌اند از: العزل، العاطفه، القطع، تفریق، الحرمان، زوج المطلق، الزوال، الحب، الخال، الفتره، المسافه، النزاع، التعارض، الشقاق، الوثوق، العهد، الزام، السلاله، الشعور، العاشر، الاندماج، القرباه، الفصل، الطلاق (نجفی، احمدی و رضائیان بیلندی، ۱۴۰۳). در مرحله بعد، بر اساس کلیدواژه‌ها و مفاهیم مرتبط در حوزه معنایی، جست‌وجویی نظام‌مند در منابع اسلامی انجام شد. در این فرایند، منابع روایی درجه «الف»، «ب» و «ج» بر مبنای طبقه‌بندی طباطبایی (۱۳۹۳) مورد جست‌وجو و بررسی قرار گرفتند. همچنین برای افزایش جامعیت و تعمیق داده‌ها، کتاب تحکیم خانواده (محمدی ری‌شهری و پسندیده، ۱۳۸۹) به‌طور کامل و بخش‌های مرتبط از کتاب میزان/الحکمه (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۳) مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت.

۲. جامعه آماری پژوهش در بررسی روایی محتوایی: جامعه آماری این بخش را کارشناسان خبره‌ای که در حیطه فهم و استنباط منابع اسلامی و رشته روان‌شناسی آگاه و نسبتاً در یک سطح باشند، تشکیل می‌دهد (سیف، ۱۳۹۰، به نقل از: عباسی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳). از همین رو کارشناسان این پژوهش نه نفر بوده که دارای تحصیلات حوزوی در سطوح سوم یا چهارم، فارغ‌التحصیل بودند و در تحصیلات دانشگاهی روان‌شناسی نیز دارای مدرک تخصصی دکتری یا در حال تدوین پایان‌نامه دکتری بودند.

در نهایت برای بررسی روایی مؤلفه‌های طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی از ضریب‌های نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) با کمک جدول خبرگان استفاده شده است (لاوشه^۱، ۱۹۷۵). تمامی مؤلفه‌ها با میانگین نمرات بالاتر از حد استاندارد (۰/۷۵) مورد تأیید قرار گرفتند. این نتایج نشان‌دهنده توافق کامل میان کارشناسان بوده و بیانگر این است که مؤلفه‌های طراحی شده دارای روایی محتوایی قابل قبولی برای استفاده در پژوهش‌های بعدی هستند.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، مؤلفه‌های اصلی تشکیل‌دهنده پدیده طلاق عاطفی ارائه شده است. این مؤلفه‌ها با ترکیب یکپارچه، به تدوین مؤلفه‌های مفهومی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی منجر شده‌اند. در نهایت، شش مؤلفه اصلی شامل تزلزل عاطفی، ناسازگاری، نافرمانی، ناکارآمدی جنسی، روی‌گردانی و متعهد نبودن شناسایی گردیده است که این مؤلفه‌ها به‌عنوان پایه‌های اساسی در شکل‌گیری و توضیح پدیده طلاق عاطفی مطرح شده و در ادامه به تفصیل بررسی می‌شوند.

در فرآیند استخراج مؤلفه «ناسازگاری» به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی طلاق عاطفی، بیش از ۷۰ روایت مورد تحلیل قرار گرفت. در مرحله کدگذاری اولیه، تعداد ۴۸ کد استخراج شد. در ادامه، با تحلیل‌های عمیق‌تر و تجمیع مفاهیم مشابه، ۳۰ کد باز ثانویه شناسایی گردید. از میان آنها، ۸ کد به‌عنوان کدهای محوری انتخاب شدند که به‌صورت مفهومی، ابعاد مختلف ناسازگاری را پوشش می‌دادند. در نهایت، یکی از این کدهای محوری، به‌عنوان کد انتخابی تعیین و به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی در شکل‌گیری طلاق عاطفی معرفی گردید که در جدول (۱) ارائه گردید. این کدها نشان‌دهنده نوع و کیفیت روابط زوجین در زمینه‌های مختلف، از جمله رفتار، زبان، نحوه ارتباطات و نحوه مدیریت احساسات است، به‌ویژه در این مجموعه، رفتارهای ناپسند مانند بدخلقی، بدزبانی، فحاشی، تحقیر و اهانت که در روابط میان زوجین بروز می‌کنند، به شدت بر کیفیت زندگی زناشویی تأثیر گذاشته و موجب تزلزل در روابط عاطفی و روانی می‌شوند. علاوه بر این، رفتارهای منفی همچون تهمت زدن، سوءظن، سرکشی و لجبازی نیز، نقش مهمی در ایجاد شکاف عاطفی و کاهش ارتباط مؤثر دارند. در این پژوهش، نشانگان دیگری همچون عدم مدارا، ناتوانی در گذشت از اشتباهات طرف مقابل، و برخوردهای نامتعارف نیز شناسایی شدند که در روابط زناشویی اختلال ایجاد می‌کنند. این نشانگان تأثیرات منفی زیادی بر همسران و روابط آنها دارند، به‌ویژه زمانی که یکی از طرفین در مدیریت احساسات خود، مانند عدم کنترل خشم و بدرفتاری در مواقع تنش ناتوان است. همچنین عدم چشم‌پوشی از اشتباهات یکدیگر و عدم توانایی در بخشیدن گناهان به‌طور مستقیم به کاهش محبت و صمیمیت منجر می‌شود.

جدول ۱: ناسازگاری

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	اذیت کردن زن مرد را	بدخلقی	ناسازگاری
۲	اذیت کردن مرد زن را		
۳	بداخلاقی زن با مرد		
۴	بداخلاقی کردن		
۵	خوش‌برخورد نبودن		
۶	بددهنی	بددهنی	
۷	بدلحنی		
۸	بی‌حوصله و بلند صحبت کردن		
۹	بدصحبتی		

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱۰	خشونت رفتاری	بدر رفتاری	
۱۱	رفتار نامتعارف		
۱۲	برخورد غیر انسانی		
۱۳	رفتار نامناسب		
۱۴	توهین کردن	تحقیر کردن	
۱۵	فحش دادن		
۱۶	بی احترامی		
۱۷	احترام نکردن زن		
۱۸	تهمت ناروا	تهمت زدن	
۱۹	سوءظن به زنا		
۲۰	ارتباط گیری بد	سازگار نبودن	
۲۱	مانع تراشی		
۲۲	مخالفت کردن		
۲۳	سرکشی زن		
۲۴	لج بازی زن	لج بازی	
۲۵	لج بازی مرد		
۲۶	عیب یکدیگر را آشکار کردن		
۲۷	جواب بدی را با بدی دادن		
۲۸	عدم مدارا	مدارا نکردن	
۲۹	چشم پوشی نکردن		
۳۰	نبخشیدن		

در فرآیند شناسایی مؤلفه «تزلزل عاطفی» به‌عنوان یکی از ابعاد طلاق عاطفی، تعداد ۳۸ روایت گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفت. از این تحلیل، ۲۲ کد اولیه استخراج شد؛ سپس با انجام کدگذاری باز ثانویه، ۱۶ کد شناسایی گردید که بیانگر ابعاد مختلف تزلزل عاطفی بودند. از میان آنها، ۸ کد با بیشترین تکرار و ارتباط مفهومی، به‌عنوان کدهای محوری انتخاب شدند که در جدول (۲) ارائه شده است. نبود آرامش در زندگی مشترک به‌طور مستقیم با کاهش صمیمیت و نزدیکی میان زوجین ارتباط دارد. هنگامی که آرامش در رابطه از بین می‌رود، شکاف‌های عاطفی بین طرفین بیشتر می‌شود و موجب سردی و انفعال عاطفی در روابط می‌گردد. در این وضعیت، فقدان هماهنگی و همدلی در رابطه به‌وضوح مشاهده می‌شود. نشانگان تزلزل عاطفی به‌طور خاص در رفتارهایی مانند کوتاهی در ابراز احساسات، بی‌توجهی به نیازهای عاطفی همسر، و نادیده گرفتن نیازهای عاطفی یکدیگر ظاهر می‌شود.

بی‌میلی به برقراری ارتباط عاطفی و فقدان همدلی نیز از جمله رفتارهای رایجی هستند که موجب فاصله گرفتن زوجین از یکدیگر می‌شود. رفتارهایی مانند تعلل کردن، بی‌ رغبت بودن، و عدم توجه به احساسات طرف مقابل نیز، از دیگر نشانگان تزلزل عاطفی هستند که باعث کاهش محبت و همدلی میان زوجین می‌شوند. در نهایت، این روند می‌تواند به شکل‌گیری شکاف عاطفی و کاهش اعتماد متقابل منجر شود.

جدول ۲: تزلزل عاطفی

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	سلب آرامش	آرامش نداشتن	تزلزل عاطفی
۲	از بین رفتن آرامش		
۳	نبود صمیمت و آرامش متقابل		
۴	ناز کردن برای دیگران	خودنمایی برای دیگران	
۵	به دنبال جلب توجه دیگران بودن		
۶	ناراحت شدن	دلخوری	
۷	تعلل کردن	عدم تمایل عاطفی	
۸	بی‌توجهی به رابطه		
۹	کوتاهی در توجه کردن به همسر		
۱۰	بی‌میلی عاطفی		
۱۱	انفعال عاطفی	سرد شدن روابط	
۱۲	ناپوستگی عاطفی	شکاف عاطفی	
۱۳	دوست نداشتن	محبت نکردن به یکدیگر	
۱۴	ابراز علاقه نکردن		
۱۵	درک نکردن	همدلی نکردن با یکدیگر	
۱۶	دلسوز هم نبودن		

در فرآیند شناسایی مؤلفه «روی‌گردانی» به‌عنوان یکی از ابعاد طلاق عاطفی، ۶۰ روایت مورد تحلیل قرار گرفت که منجر به استخراج ۳۵ کد اولیه شد؛ سپس ۱۹ کد باز ثانویه شناسایی گردید و در ادامه، ۴ کد به‌عنوان کدهای محوری انتخاب شد. در نهایت، یکی از این کدها به‌عنوان مؤلفه اصلی «روی‌گردانی» معرفی گردید که در جدول (۳) ارائه شده است. این مؤلفه‌ها به‌طور خاص بر اهمیت ارتباطات و تعاملات زوجین در زندگی زناشویی تأکید دارند. از جمله مسائلی که در این مؤلفه مطرح است، می‌توان به بی‌توجهی به امور منزل، عدم همکاری و همراهی در کارهای خانه و عدم توجه به مهارت‌های ارتباطی اشاره کرد. این مشکلات می‌توانند به کاهش کیفیت روابط زناشویی و ایجاد فاصله

عاطفی بین زوجین منجر شوند. علاوه بر این، عدم آراستگی برای همسر و عدم توجه به زیبایی‌های فردی در زندگی مشترک نیز به عنوان عواملی برجسته شناخته شدند که می‌توانند بر روابط زناشویی تأثیرگذار باشند. همچنین عدم وقت‌گذاری مشترک و عدم همراهی در فعالیت‌های اجتماعی یا خانوادگی از دیگر چالش‌های مهم در این زمینه است. در نهایت، این مؤلفه‌ها به‌طور کلی بر عدم تعامل و پیوند عاطفی میان زوجین تأثیر می‌گذارند که می‌تواند زمینه‌ساز بروز طلاق عاطفی شود.

جدول ۳: روی‌گردانی

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	بی‌اهمیتی به امور منزل	بی‌اهمیتی به امور منزل	روی‌گردانی
۲	بی‌تفاوتی	تلاش نکردن برای مهارت‌های ارتباطی	
۳	عدم تعلیم معروف‌ها		
۴	بد شوهرداری		
۵	تمیز نبودن	عدم آراستگی	
۶	خودآرایی نکردن برای همسر		
۷	آرایش برای دیگران		
۸	عدم همنشینی	وقت نگذاشتن با یکدیگر	
۹	وقت گذاشتن با غیرهمسر		
۱۰	در کنارش نبودن		
۱۱	معاشرت نداشتن		
۱۲	وقت مفید برای خانواده نداشتن		
۱۳	وقت نگذاشتن برای همسر		
۱۴	در کنار همسر نبودن		
۱۵	در کنار هم نبودن		
۱۶	یاری نکردن	همراهی نکردن در کارهای همسر	
۱۷	عدم همراهی		
۱۸	عدم خدمت به همسر		
۱۹	عدم همراهی		

در راستای شناسایی مؤلفه «متعهد نبودن» به عنوان یکی از ابعاد طلاق عاطفی، ۲۷ روایت مورد تحلیل قرار گرفت که منجر به استخراج ۱۷ کد اولیه شد. در مرحله کدگذاری باز ثانویه، ۱۱ کد شناسایی گردید و در نهایت ۴ کد به عنوان کدهای محوری انتخاب شد. از میان آنها، یک کد به عنوان مؤلفه اصلی «متعهد نبودن» معرفی گردید که در جدول (۴) آورده شده است. این مؤلفه‌ها بیشتر بر مسائل مربوط به امانت‌داری و تعهدات متقابل در روابط زناشویی تأکید دارند. در این راستا، مسائل مربوط به حفظ اسرار همسر و رعایت حقوق متقابل میان زوجین برجسته شده است، به‌ویژه در این زمینه، وفاداری به تعهدات

و احترام به حقوق یکدیگر از جمله نکات کلیدی هستند که به‌طور مستقیم بر کیفیت و پایداری رابطه زناشویی تأثیر می‌گذارند. عدم رعایت حقوق زناشویی و عدم پایبندی به تعهدات در زندگی مشترک، می‌تواند موجب ایجاد شکاف‌های عاطفی و کاهش اعتماد متقابل شود که در نهایت به کاهش کیفیت زندگی زناشویی منتهی خواهد شد. علاوه بر این، عدم مراقبت از همسر و عدم همراهی در شرایط مختلف زندگی از دیگر عواملی است که می‌تواند بر روابط زناشویی تأثیر منفی بگذارد و موجب بروز مشکلات جدی در زندگی مشترک گردد.

جدول ۴: مؤلفه متعهد نبودن

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	امانت‌دار نبودن در اسرار و اموال	امانت‌دار نبودن	متعهد نبودن
۲	عدم اطمینان در غیاب همسر		
۳	ملازم همسر نبودن	بدون اجازه از منزل خارج شدن	
۴	کوتاهی در ادای حقوق یکدیگر	رعایت نکردن حقوق زناشویی	
۵	عدم رعایت حقوق متقابل		
۶	عدم وفاداری	مسئولیت‌پذیر نبودن	
۷	محافظت نکردن		
۸	بی‌غیرتی		
۹	وظیفه‌شناسی		
۱۰	عمل نکردن به تعهدات		
۱۱	عدم مراقبت		

در فرآیند شناسایی مؤلفه «نافرمانی» به‌عنوان یکی از ابعاد طلاق عاطفی، ۲۳ روایت مورد تحلیل قرار گرفت که منجر به استخراج ۱۲ کد اولیه شد؛ سپس ۷ کد باز ثانویه شناسایی گردید و در ادامه، ۲ کد به‌عنوان کدهای محوری انتخاب شد. در نهایت، یکی از این کدها به‌عنوان مؤلفه اصلی «نافرمانی» معرفی گردید که در جدول (۵) آمده است. این مؤلفه‌ها به رفتارهای نافرمانی و عدم اطاعت در روابط زناشویی اشاره دارند که عمدتاً بر اطاعت زن از همسرش متمرکز هستند. در این راستا، موضوعاتی مانند عدم اجازه گرفتن زن برای خروج از منزل، عدم امتثال اوامر همسر و نافرمانی زن از همسر به‌طور برجسته مطرح شده‌اند. رفتارهایی همچون عدم اجابت دعوت‌های همسر و تمکین نکردن از اوامر همسر نیز، به‌عنوان نمونه‌هایی از نافرمانی در نظر گرفته شده که تأثیر قابل توجهی بر روابط زناشویی دارند. این مؤلفه‌ها نشان‌دهنده اهمیت اطاعت و احترام متقابل در زندگی مشترک هستند و عدم رعایت این اصول می‌تواند به بروز مشکلات جدی در رابطه منتهی شود.

جدول ۵: نافرمانی

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	اجازه نگرفتن برای خروج	نافرمانی زن از همسر	نافرمانی
۲	بدون اجازه خارج شدن		
۳	اطاعت نکردن زن از همسرش		
۴	اطاعت‌ناپذیری		
۵	عدم امتثال اوامر		
۶	عدم اجابت		
۷	نافرمانی زن		

مؤلفه ناکارآمدی جنسی

در راستای شناسایی مؤلفه «ناکارآمدی جنسی» به‌عنوان یکی از ابعاد طلاق عاطفی، ۳۷ روایت مورد تحلیل قرار گرفت که منجر به استخراج ۲۳ کد اولیه شد. در ادامه، ۱۶ کد باز ثانویه شناسایی گردید و ۴ کد به‌عنوان کدهای محوری انتخاب شد. نهایتاً یکی از این کدها به‌عنوان مؤلفه اصلی «ناکارآمدی جنسی» معرفی گردید که در جدول (۶) آورده شده است و به موضوع ناکارآمدی جنسی در روابط زناشویی اشاره دارد. این مؤلفه به مسائل مختلف جنسی در روابط زوجین پرداخته و به اختلالات و مشکلات جنسی مانند ارتباط جنسی نامتعارف، تنوع‌طلبی جنسی، عدم رضایت جنسی، و خیانت جنسی اشاره دارد؛ همچنین موضوعاتی مانند عدم تمکین جنسی، بی‌میلی جنسی، لج‌بازی جنسی و طرد جنسی نیز به‌طور جدی در نظر گرفته شده‌اند. به‌علاوه، بی‌اعتنایی جنسی و عدم تأمین نیاز جنسی از دیگر مسائلی هستند که می‌توانند به سردی روابط و کاهش کیفیت زندگی مشترک منجر شوند. در این راستا، توجه به مسائل جنسی و اهمیت تمکین جنسی به‌عنوان یک جزء اساسی از رابطه زناشویی مورد تأکید قرار گرفته است.

جدول ۶: ناکارآمدی جنسی

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۱	ارتباط جنسی نامتعارف	اختلال جنسی	ناکارآمدی جنسی
۲	عدم محافظت از غریزه جنسی		
۳	ارتباط جنسی متعدد		
۴	تنوع‌طلبی جنسی		
۵	عدم رضایت جنسی		
۶	ارتباط جنسی با غیرهمسر	خیانت جنسی	ناکارآمدی جنسی
۷	هرزگی		
۸	فاحشگی		

ردیف	کدهای باز ثانویه	کد محوری	کد انتخابی
۹	بی میلی جنسی	روی گردانی جنسی	
۱۰	خودداری کردن جنسی		
۱۱	عدم تمکین جنسی		
۱۲	محدودیت جنسی		
۱۳	تعطل کردن برای رابطه جنسی		
۱۴	لج بازی جنسی	طرد جنسی	
۱۵	عدم تأمین نیاز جنسی		
۱۶	بازداری جنسی		

روایی‌سنجی مؤلفه‌های طلاق عاطفی

برای ارزیابی روایی محتوایی مؤلفه‌ها، شرایط علی و پیامدها، از نه متخصص در حوزه اسلام و روان‌شناسی بهره گرفته شد. این متخصصان شامل فارغ‌التحصیلان سطح دکتری در روان‌شناسی و سطح سوم و چهارم حوزوی بودند. انتخاب این گروه از متخصصان با هدف ترکیب دانش روان‌شناسی و معارف اسلامی صورت گرفت تا ارزیابی دقیق‌تری از جنبه‌های نظری پژوهش حاصل شود.

برای تعیین میزان روایی محتوا از ضریب‌های نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI) با کمک جدول خبرگان استفاده شد (لاوشه^۱، ۱۹۷۵). تمامی مؤلفه‌ها با میانگین نمرات بالاتر از حد استاندارد (۷۸٪) مورد تأیید قرار گرفت که در جدول (۷) منعکس شده است. این نتایج نشان‌دهنده توافق کامل میان کارشناسان بوده و بیانگر این است که مؤلفه‌های طراحی‌شده دارای روایی محتوایی قابل قبولی برای استفاده در پژوهش‌های بعدی هستند.

جدول ۷: روایی محتوای داده‌های مربوط به مؤلفه‌های طلاق عاطفی

ردیف	مؤلفه‌ها	CVR			CVI			میانگین نمرات کارشناسان
		تعداد کارشناسان	نمره	وضعیت	تعداد کارشناسان	نمره	وضعیت	
۱	تزلزل عاطفی	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۳/۶۷
۲	ناسازگاری	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۳/۹۰
۳	روی‌گردانی	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۳/۷۸
۴	متعهد نبودن	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۳/۸۲
۵	نافرمانی	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۴
۶	ناکارآمدی جنسی	۹	۱	تأیید	۹	۱	تأیید	۳/۷۸

بحث و نتیجه‌گیری

طلاق عاطفی به‌عنوان یک پدیده زناشویی، به نشانه‌هایی از بی‌علاقگی و سردی عاطفی بین زوجین اشاره دارد که در آن ارتباطات عاطفی و محبت میان آنها از بین می‌رود. این وضعیت در پدیده طلاق عاطفی که بر اساس منابع اسلامی به شکل تزلزل عاطفی نمایان می‌شود، در آن زوجین به‌جای ابراز علاقه و نزدیکی، به انفعال عاطفی و فاصله گرفتن از یکدیگر دچار می‌شوند. این پدیده در روابط زناشویی، خود را در روی‌گردانی، یعنی بی‌تمایلی زوجین به همنشینی و گذراندن وقت با یکدیگر، به‌طور مشهود نشان می‌دهد. در چنین شرایطی، انرژی و توجه آنها به دیگران معطوف می‌شود و از مراقبت و توجه به نیازهای همسر خود غافل می‌مانند. در همین راستا، نافرمانی و عدم پایبندی به تعهدات زناشویی به‌طور واضح مطرح است. نشانه‌هایی مانند عدم اطاعت از خواسته‌های همسر و بی‌توجهی به حقوق یکدیگر، گواهی بر شکاف‌های عاطفی در این نوع روابط است. علاوه بر این، ناکارآمدی جنسی به‌عنوان یکی دیگر از نشانه‌های طلاق عاطفی، به بی‌تمایلی به برقراری رابطه جنسی اشاره دارد که خود یکی از مهم‌ترین ارکان سلامت زندگی زناشویی است.

یافته‌های پژوهش نشان داد، تزلزل عاطفی یکی از چالش‌های عمده در زندگی زناشویی است که می‌تواند پیامدهای جدی بر روابط زوجین داشته باشد. این مشکل اغلب به دلیل عدم همدلی، محبت نکردن و شکاف عاطفی ایجاد می‌شود و می‌تواند باعث بروز آرامش نداشتن و خودنمایی برای دیگران شود. آرامش^۱ (روم: ۲۱) یکی از مهم‌ترین اهداف ازدواج است و فقدان آن می‌تواند زمینه‌ساز دلخوری^۲ (نوری، ۱۴۰۸ق) و روی‌گردانی عاطفی^۳ (طبرسی، ۱۴۱۲ق) میان زوجین باشد. به همین دلیل، ایجاد فضایی آرام و محبت‌آمیز در زندگی مشترک اهمیت زیادی دارد. همچنین خودنمایی برای دیگران و عدم توجه به احساسات یکدیگر^۴ (نوری، ۱۴۰۸ق) می‌تواند به دلخوری و در نهایت تزلزل عاطفی منجر شود، به‌ویژه برای زنان که نیاز بیشتری به درک و محبت دارند^۵ (نوری، ۱۴۰۸ق).

۱. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (روم: ۲۱).
۲. «فِي حَدِيثِ الْحَوْلَاءِ...: قَالَتْ: فَمَا لِلنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ... فَأَشْفَقُوا عَلَيْهِنَّ، وَطَيَّبُوا قُلُوبَهُنَّ حَتَّى يَقِفْنَ مَعَكُمْ، وَلَا تَكْرَهُوا النِّسَاءَ وَلَا تَسْخَطُوا بِهِنَّ، وَلَا تَأْخُذُوا بِمَا أَتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا بِرِضَاهُنَّ وَإِذْنِهِنَّ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۵۲، ح ۱۶۶۲۷).
۳. «قَالَتْ خَوْلَةُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: إِنِّي أَتَعَطَّرُ لِزَوْجِي كَأَنِّي عَرُوسٌ أَزْفُ إِلَيْهِ فَأَتِيهِ فِي لِحَافِهِ فَيَوَلِّي عَنِّي، ثُمَّ أَتِيهِ مِنْ قِبَلِ وَجْهِهِ فَيَوَلِّي عَنِّي، فَأَرَاهُ قَدْ أَبْغَضَنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَمَاذَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: إِنِّي اللَّهُ وَأَطِيعِي زَوْجَكَ. قَالَتْ: فَمَا حَقِّي عَلَيْهِ؟ قَالَ: حَقُّكَ عَلَيْهِ أَنْ يُطْعِمَكَ مِمَّا يَأْكُلُ، وَيَكْسُوكَ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا يَطْلُمُ وَلَا يَصِيحُ فِي وَجْهِكَ. قَالَتْ: فَمَا حَقُّهُ عَلَيَّ؟ قَالَ: حَقُّهُ عَلَيْكَ أَنْ لَا تَخْرُجِي مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَصُومِي تَطَوُّعًا إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَتَصَدَّقِي مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَإِنْ دَعَاكَ عَلَى ظَهْرِ قَتَبٍ تُجِيبِيهِ» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۴۶۹، ح ۱۶۰۵).
۴. «عَنْهُ ﷺ: فِي قِصَّةِ الْحَوْلَاءِ: يَا حَوْلَاءُ، لِلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ أَنْ تَلْزِمَ بَيْتَهُ، وَتَوَدِّدَهُ وَتُحِبَّهُ وَتُشْفِقَهُ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۴۴).
۵. «فِي حَدِيثِ الْحَوْلَاءِ...: قَالَتْ: فَمَا لِلنِّسَاءِ عَلَى الرِّجَالِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ... فَأَشْفَقُوا عَلَيْهِنَّ، وَطَيَّبُوا قُلُوبَهُنَّ حَتَّى يَقِفْنَ مَعَكُمْ، وَلَا تَكْرَهُوا النِّسَاءَ وَلَا تَسْخَطُوا بِهِنَّ، وَلَا تَأْخُذُوا بِمَا أَتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا بِرِضَاهُنَّ وَإِذْنِهِنَّ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۵۲، ح ۱۶۶۲۷).

از دیگر نشانه‌های تزلزل عاطفی می‌توان به عدم تمایل و شکاف عاطفی^۱ اشاره کرد. زمانی که زوجین از ابراز احساسات خودداری کنند^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق) و نسبت به یکدیگر بی‌رغبت^۳ (کلینی، ۱۴۰۷ق) شوند، این عدم انگیزه می‌تواند به انفعال عاطفی و سرد شدن روابط^۴ (کلینی، ۱۴۰۷ق) منجر گردد. همچنین فقدان محبت و همدلی^۵ (تحریم: ۱) میان زوجین یکی از عوامل اصلی تزلزل عاطفی است. در این راستا، ابراز محبت و توجه به نیازهای عاطفی یکدیگر می‌تواند به تقویت روابط و جلوگیری از شکاف عاطفی کمک کند. به‌طور کلی، زوجین باید با همدیگر همدل باشند و تلاش کنند تا رابطه‌ای پایدار و مملو از محبت و درک متقابل داشته باشند.

بر اساس نتایج تحقیق حاضر ناسازگاری در زندگی زناشویی می‌تواند عامل اصلی فروپاشی روابط عاطفی و افزایش تنش میان زوجین باشد. این ناسازگاری‌ها معمولاً به‌صورت بدخلقی^۶ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق)، بدرفتاری^۷ (نساء: ۱۹)، تحقیر کردن^۸ (نوری، ۱۴۰۸ق)، تهمت زدن^۹ (نور: ۶)، لجبازی^{۱۰} (کلینی، ۱۴۰۷ق) و عدم مدارا بروز پیدا می‌کنند. بدخلقی و بدرفتاری میان زوجین به شدت بر آرامش زندگی مشترک تأثیر می‌گذارد. در این راستا، احترام متقابل و ارتباط خوب از الزامات اصلی روابط

۱. «إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا» (نساء: ۳۵).

۲. «إمام الصادق: مِنْ أَخْلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ - حُبُّ النِّسَاءِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۰).

۳. «أَبِي جَعْفَرٍ: قَالَ: لَا يَنْبَغِي لِلْمَرْأَةِ أَنْ تُعْطَلَ نَفْسُهَا وَلَوْ تَعَلَّقَتْ فِي عُنُقِهَا قِلَادَةً وَلَا يَنْبَغِي أَنْ تَدَعَ يَدَهَا مِنَ الْخِصَابِ وَلَوْ تَمَسَّحَتْ مَسْحًا بِالْجَنَاءِ وَإِنْ كَانَتْ مُسْتَبَةً» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۰۹): «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النِّسَاءَ أَنْ يَتَّبِلْنَ وَ يُعْطِلْنَ أَنْفُسَهُنَّ مِنَ الْأَزْوَاجِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۰۹).

۴. «رسول الله ﷺ: قَوْلُ الرَّجُلِ لِلْمَرْأَةِ: "إِنِّي أُحِبُّكَ" لَا يَذْهَبُ مِنْ قَلْبِهَا أَبَدًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۶۹).

۵. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتِ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (تحریم: ۱).

۶. «عنه ﷺ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخِيَارِكُمْ؟ مَنْ لَانَ مِنْكِ، وَحَسَنَ خُلُقُهُ، وَأَكْرَمَ زَوْجَتَهُ إِذَا قَدَرَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۳۳، ۴۶۷): «رسول الله ﷺ: مَنْ أَدْخَلَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ سُرُورًا، خَلَقَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ السُّرُورِ خَلْقًا يَسْتَقْفِرُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» (متقی هندی، ۱۴۰۱ق، ج ۱۶، ص ۳۷۹).

۷. «وَعَاشِرُوهُمْ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹): «قَالَتْ خَوْلَةُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: إِنِّي أَعْطَرُ لِرَوْحِي كَأَنِّي عَرُوسٌ أَزِفُ إِلَيْهِ فَاتِيهِ فِي لِحَافِهِ فَيُؤَلِّي عَنِّي، ثُمَّ أَتِيهِ مِنْ قِبَلِ وَجْهِهِ فَيُؤَلِّي عَنِّي، فَأَرَاهُ قَدْ ابْغَضَنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَمَاذَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: اتَّقِي اللَّهَ وَأَطِيعِي زَوْجَكَ. قَالَتْ: فَمَا حَقِّي عَلَيْهِ؟ قَالَ: حَقُّكَ عَلَيْهِ أَنْ يُطْعِمَكَ مِمَّا يَأْكُلُ، وَيَكْسُوَكَ مِمَّا يَلْبَسُ، وَلَا يُلْطِمُ وَلَا يَصْبِحُ فِي وَجْهِكَ. قَالَتْ: فَمَا حَقُّهُ عَلَيَّ؟ قَالَ: حَقُّهُ عَلَيْكَ أَنْ لَا تَخْرُجِي مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَصُومِي تَطَوُّعًا إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَتَصَدَّقِي مِنْ بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَإِنْ دَعَاكَ عَلَى ظَهْرِ قَتَبٍ تُجِيبِي» (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۴۶۹، ح ۱۶۰۵).

۸. «رسول الله ﷺ: - فِي خَيْرِ الْحَوَالِ: - لَا حَوْلَاءَ، لِلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ... وَلَا تُشْرِكْ مَعَهُ أَحَدًا فِي أَوْلَادِهِ، وَلَا تَهْنِئَهُ وَلَا تُشْقِيَهُ، وَلَا تَخُونَهُ... فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ كَانَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابُهُ بِوَجْهِ مُنِيرٍ...» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۴۴، ح ۱۶۶۰۴).

۹. «وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ» (نور: ۶).

۱۰. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: شَرُّ أَرْوَاحِكُمُ الْمُعْقَرَةُ الدِّسَةُ اللَّجُوجَةُ الْعَاصِيَةُ الذَّلِيلَةُ فِي قَوْمِهَا الْعَزِيزَةُ فِي نَفْسِهَا الْحَصَانُ عَلَى زَوْجِهَا الْهَلُوكُ عَلَى غَيْرِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۷).

زناشویی محسوب می‌شوند. علاوه بر این، بددهنی و تحقیر کردن همسر به شدت نکوهش شده^۱ (ابن حنبل، بی تا) و می‌تواند به فروپاشی عاطفی و روانی رابطه منجر شود؛ از این رو زوجین باید به یکدیگر احترام بگذارند و از هرگونه تحقیر و بدزبانی پرهیز کنند.

لجبازی و مدارا نکردن نیز، از دیگر نشانه‌های ناسازگاری در روابط زناشویی هستند. لجبازی و سرسختی می‌تواند مشکلات و اختلافات را تشدید کند؛ بنابراین زوجین باید به بخشش و گذشت از اشتباهات یکدیگر توجه کنند. مدارا کردن و صبوری در برابر اشتباهات طرف مقابل به تقویت روابط و غلبه بر تنش‌ها کمک می‌کند^۲ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق). در نهایت، با رعایت اصول اخلاقی، احترام متقابل و محبت^۳ (انعام: ۹۸)، زوجین می‌توانند از بروز رفتارهای ناسازگارانه جلوگیری کرده و زندگی زناشویی موفق و پایداری را برای خود بنا کنند.

همچنین یافته‌ها نشان داد روی گردانی در روابط زناشویی به معنای عدم توجه به نیازهای عاطفی، روانی و فیزیکی همسر است. این پدیده در زمینه‌هایی مانند بی‌اهمیتی به امور منزل^۴ (ابویعلی، ۱۴۱۰ق)، عدم تلاش برای بهبود مهارت‌های ارتباطی^۵ (کلینی، ۱۴۰۷ق)، عدم آراستگی برای همسر^۶ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق)، وقت نگذاشتن برای یکدیگر^۷ (کلینی، ۱۴۰۷ق) و عدم همراهی در کارهای زندگی نمود پیدا می‌کند. بی‌توجهی به امور منزل از نشانگان شکاف‌های عاطفی در روابط می‌باشد. از همین رو هر دو طرف باید در مسئولیت‌های خانه مشارکت کنند تا صمیمیت و محبت بیشتری در رابطه شکل بگیرد. همچنین عدم توجه به مهارت‌های ارتباطی می‌تواند به سردتر شدن روابط و فاصله بین زوجین منجر شود؛ بنابراین زوجین باید به تقویت ارتباطات خود و یادگیری مهارت‌های جدید توجه کنند.

۱. «قُلْتُ لِمَاشَ: كَيْفَ كَانَ خَلْقُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي أَهْلِهِ؟ قَالَتْ: كَانَ أَحْسَنَ النَّاسِ خُلُقًا، لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلَا مَتَفَحِّشًا، وَلَا سَخَابًا إِلَّا سَوَاقًا، وَلَا يَجْزِي بِالسَّيِّئَةِ مِثْلَهَا، وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَصْفَحُ» (ابن حنبل، بی تا، ج ۱۰، ص ۷۵، ح ۲۶۰۴۹).

۲. «عَنْهُ ﷺ: إِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَلَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ، فَدَارِهَا عَلَى كُلِّ حَالٍ، وَأَحْسِنِ الصُّحْبَةَ لَهَا لِيَصْفَوْ عَيْشُكَ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۵۶۰۷).

۳. «هُوَ الَّذِي أَتَشَاكُمُ مِنْ نَفْسِي وَاحِدَةً فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (انعام: ۹۸).

۴. «عَنْ أَنَسٍ: أَتَتْ النِّسَاءُ النَّبِيَّ ﷺ فَقُلْنَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ذَهَبَ الرِّجَالُ بِالْفَضْلِ بِالْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَمَا لَنَا عَمَلٌ نُدْرِكُ بِهِ عَمَلَ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ! قَالَ: مِهْنَةٌ إِحْدَاكُمُ فِي بَيْتِهَا تُدْرِكُ عَمَلَ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (ابویعلی، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۳۷۶، ح ۳۳۰۳).

۵. «عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنِ الْإِمَامِ الصَّادِقِ ﷺ - فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: قُوا أَنْفُسَكُمْ قَالَ: كَيْفَ نَقِي أَنْفُسَنَا؟ قَالَ: تَأْمُرُونَهُمْ وَتَنْهَوْنَهُمْ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۶۲، ح ۳).

۶. «رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَجِبُ عَلَى الرَّجُلِ لِمَا رَأَى مِنْهُ مَا يَجِبُ لَهُ عَلَيْهِ؛ أَنْ يَتَزَيَّنَ لَهَا كَمَا تَتَزَيَّنُ لَهُ فِي غَيْرِ مَاثِمٍ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۵، ص ۵۲۱، ح ۸۹۵۳): «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: شَرُّ رَأْسَانِكُمُ الْمَعْرِفَةُ الدِّسَّةَ الْجَوْجَةَ الْعَاصِيَةَ الدَّلِيلَةَ فِي قَوْمِهَا الْعَزِيزَةَ فِي نَفْسِهَا الْحَصَانَ عَلَى زَوْجِهَا الْهَلُوكَ عَلَى غَيْرِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۷).

۷. «رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ ضَعَّ مِنْ يَعُولٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۱۲، ح ۹).

عدم آراستگی و وقت نگذاشتن برای یکدیگر نیز از عوامل مؤثر در روی‌گردانی هستند. آراستگی نشان‌دهنده اهمیت فرد به روابطش است و نداشتن آن می‌تواند به دوری‌گزینی زوجین شدت دهد. همچنین زوجین باید وقت بیشتری را با یکدیگر سپری کنند^۱ (نساء: ۱۹) و به نیازهای همدیگر گوش دهند؛ چراکه این وقت‌گذاری به تحکیم روابط کمک می‌کند. در نهایت، همکاری در کارهای روزمره و توجه به یکدیگر نه تنها وظیفه‌ای دینی است، بلکه زمینه‌ساز ایجاد و حفظ تفاهم و دوستی در زندگی زناشویی خواهد بود. با تلاش برای بهبود این ابعاد، زوجین می‌توانند روابط خود را قوی‌تر و پایدارتر کنند.

تعهد^۲ (نوری، ۱۴۰۸ق) و مسئولیت‌پذیری^۳ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق) زوجین نسبت به یکدیگر یکی از مهم‌ترین مباحث حقوق خانواده^۴ در روابط زناشویی است. یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی طلاق عاطفی تعهدگریزی است که به اشکال مختلفی مانند امانت‌دار نبودن، خروج از منزل بدون اجازه، رعایت نکردن حقوق زناشویی و عدم مسئولیت‌پذیری بروز می‌کند. این رفتارها موجب کاهش اعتماد و صمیمیت بین زوجین شده و بنیان خانواده را متزلزل می‌کند. امانت‌داری در روابط زناشویی نه تنها در امور مالی، بلکه در امور اخلاقی و عاطفی نیز حائز اهمیت است^۵ (کلینی، ۱۴۰۷ق). همچنین خروج زن از منزل بدون اجازه همسر به عنوان نقض حقوق زناشویی تلقی می‌شود و نشان‌دهنده اهمیت هماهنگی و مشورت در زندگی مشترک است. رعایت حقوق زناشویی، وقت گذاشتن و مراقبت^۶ (مجلسی، ۱۴۰۷ق) از همسر، از دیگر عوامل مؤثر در تقویت روابط است. مرد باید به همسرش مهارت‌های ارتباطی را آموزش دهد و زن نیز باید در امور شخصی و خانوادگی همراهی کند. به‌طور کلی، تعهد و مسئولیت‌پذیری از پایه‌های اصلی زندگی زناشویی هستند که با رعایت امانت‌داری و حقوق زناشویی و مراقبت^۷ (کلینی، ۱۴۰۷ق) تقویت می‌شوند. زوجین با همراهی و وقت گذاشتن برای یکدیگر می‌توانند روابط خود را مستحکم کرده و از بروز مشکلات جدی جلوگیری کنند.

۱. «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹).

۲. «رسول الله ﷺ - فِي خَيْرِ الْخَوَلَاءِ ... وَتَوَفَّى بِعَهْدِهِ وَوَعْدِهِ، وَتَقَى صَوْلَاتِهِ، وَلَا تُشْرِكْ مَعَهُ أَحَدًا فِي أَوْلَادِهِ...» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۴۴، ح ۱۶۶۰۴).

۳. «الإمام علي عليه السلام: كُلُّ امْرَأٍ مَسْئُولٌ عَمَّا مَلَكَتْ يَمِينُهُ وَعِيَالُهُ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ح ۷۲۵۴).

۴. «رسول الله ﷺ: أَلَا إِنَّ لَكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ حَقًّا، وَلِنِسَائِكُمْ عَلَيْكُمْ حَقًّا، فَأَمَّا حَقُّكُمْ عَلَى نِسَائِكُمْ فَلَا يُوْطِنَنَّ فَرْشَكُمْ مِنْ تَكَرُّهٍ، وَلَا يَأْذَنَنَّ فِي بُيُوتِكُمْ لِمَنْ تَكْرَهُونَ، أَلَا وَحَقُّهُنَّ عَلَيْكُمْ أَنْ تُحْسِنُوا إِلَيْهِنَّ فِي كِسْوَتِهِنَّ وَطَعَامِهِنَّ» (ترمذی، بی‌تا، ج ۳، ص ۴۶۷، ح ۱۱۶۳؛ ج ۵، ص ۲۷۴، ح ۳۰۸۷).

۵. «قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا اسْتَفَادَ امْرُؤٌ مُسْلِمٌ فَائِدَةً بَعْدَ الْإِسْلَامِ أَفْضَلَ مِنْ زَوْجَةٍ مُسْلِمَةٍ تَسْرُهُ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهَا وَ تَطِيعُهُ إِذَا أَمَرَهَا وَ تَحْفَظُهُ إِذَا غَابَ عَنْهَا فِي نَفْسِهَا وَ مَالِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۷).

۶. «الإمام الباقر عليه السلام: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ الْجَنَّةَ لَيُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسَمِائَةِ عَامٍ، وَلَا يَجِدُهَا عَائِقٌ وَلَا دَبُوتٌ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الدَّبُوتُ؟ قَالَ: الَّذِي تَرْنِي أَمْرَاتُهُ وَهُوَ يَعْلَمُ» (مجلسی، ۱۴۰۷ق، ج ۷۹، ص ۱۱۴، ح ۱).

۷. «الإمام الصادق عليه السلام: إِنَّ الْمَرْءَ يَحْتَاجُ فِي مَنْزِلِهِ وَعِيَالِهِ إِلَى ثَلَاثِ خَلَالٍ يَتَكَلَّفُهَا وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي طَبْعِهِ ذَلِكَ: مُعَاشَرَةً جَمِيلَةً، وَسَعَةً بِتَقْدِيرٍ، وَغَيْرَةً بِتَحْصُنٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق).

نافرمانی زن از همسر^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق) و نادیده گرفتن حقوق زناشویی می‌تواند به بروز مشکلات عمیق در زندگی زناشویی منجر شود. همان‌طور که گفته شده است طلاق عاطفی زمانی رخ می‌دهد که زوجین به لحاظ عاطفی از یکدیگر جدا شوند؛ گرچه هنوز به لحاظ قانونی در ازدواج به سر می‌برند. یکی دیگر از نشانگان کلیدی در طلاق عاطفی، فرمان‌بری نکردن زن از همسر خود است^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق). این رفتارها نه تنها موجب تضعیف اعتماد و احترام میان زوجین می‌شود، بلکه می‌تواند به تدریج به نظام خانواده ضربه بزند و تا حدی پیش رود که زوجین را به سمت طلاق رسمی بکشاند. برای جلوگیری از بروز طلاق عاطفی، زوجین باید به تفاهم و تعامل متقابل پایبند باشند. اطاعت‌پذیری زن^۳ (نساء: ۳۴) از همسر به‌عنوان یک عامل کلیدی در حفظ تعادل و هماهنگی در خانواده، نقش مهمی ایفا می‌کند. وقتی زن به اوامر همسر خود تمکین می‌کند، این عمل نشان‌دهنده احترام به نقش او در زندگی مشترک است و می‌تواند به ایجاد احساس رضایت و ارزشمندی در مرد منجر شود. به‌طور کلی، توجه به حقوق و نیازهای عاطفی یکدیگر و تعامل مثبت می‌تواند از بروز فاصله عاطفی و مشکلات جدی جلوگیری کرده و زمینه‌ساز یک زندگی موفق و پایدار باشد.

آخرین مؤلفه اصلی طلاق عاطفی، ناکارآمدی جنسی است که به یکی از چالش‌های اساسی زندگی زناشویی در دنیای امروز تبدیل شده و می‌تواند به بروز مشکلات جدی در روابط بین زوجین منجر شود. این ناکارآمدی به اشکال مختلفی همچون اختلال جنسی^۴ (اعراف: ۸۱)، خیانت^۵ (نوری، ۱۴۰۸ق)، روی‌گردانی^۶ (کلینی، ۱۴۰۷ق) و طرد جنسی^۷ (بقره: ۲۲۳) بروز می‌کند. برآورده نشدن نیازهای جنسی

۱. «إِنَّ خَيْرَ نِسَائِكُمُ الْوُدُودُ الْعَفِيفَةُ الْعَزِيزَةُ فِي أَهْلِهَا الذَّالِيَّةُ مَعَ بَعْلِهَا الْمُتَبَرِّجَةِ مَعَ زَوْجِهَا الْحَصَانُ عَلَى غَيْرِهِ أَلْتِي تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَتُطِيعُ أَمْرَهُ وَإِذَا خَلَا بِهَا يَذَلَّتْ لَهُ مَا يَرِيدُ مِنْهَا وَلَمْ تَبْدُلْ كِتَابَ الرِّجْلِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۴).

۲. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَلَا أَخْبِرُكُمْ بِشِرَارِ نِسَائِكُمُ الذَّالِيَّةُ فِي أَهْلِهَا الْعَزِيزَةُ مَعَ بَعْلِهَا الْعَقِيمِ الْحَقُودُ أَلْتِي لَا تَوَرَّعُ مِنْ قَبِيحِ الْمُتَبَرِّجَةِ إِذَا غَابَ عَنْهَا بَعْلُهَا الْحَصَانُ مَعَهُ إِذَا خَضِرَ لَا تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَلَا تُطِيعُ أَمْرَهُ وَإِذَا خَلَا بِهَا بَعْلُهَا تَمَنَّتْ مِنْهُ كَمَا تَمْنَعُ الصَّعْبَةَ عَنْ رُكُوبِهَا لَا تَقْبَلُ مِنْهُ عَذْرًا وَلَا تَغْفِرُ لَهُ ذَنْبًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۵).

۳. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتُ لُغَيْبٍ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا» (نساء: ۳۴).

۴. «إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ» (اعراف: ۸۱).

۵. «رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - فِي خَيْرِ الْخَوَلَاءِ - يَا خَوْلَاءُ، لِلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ أَنْ تَلْزَمَ بَيْتَهُ، وَتُدَدَهُ وَتُحِبَّهُ وَتُشْفِقَهُ، وَتَحْتَبِ سَخَطَهُ وَتَتَّبِعَ مَرْضَاتَهُ، وَتُوفِيَ بَعْدَهُ وَوَعْدَهُ، وَتَقْبَلَ صَلَاتَهُ، وَلَا تُشْرِكْ مَعَهُ أَحَدًا فِي أَوْلَادِهِ...» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴، ص ۲۴۴، ح ۱۶۶۰۴).

۶. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شِرَارُ نِسَائِكُمُ الْمُعْقَرَةُ الدَّائِسَةُ لِلْجَوْجَةِ الْفَاصِيَةِ الذَّالِيَّةُ فِي قَوْمِهَا الْعَزِيزَةُ فِي نَفْسِهَا الْحَصَانُ عَلَى زَوْجِهَا الْهَلُوكِ عَلَى غَيْرِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۷)؛ «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَلَا أَخْبِرُكُمْ بِشِرَارِ نِسَائِكُمُ الذَّالِيَّةُ فِي أَهْلِهَا الْعَزِيزَةُ مَعَ بَعْلِهَا الْعَقِيمِ الْحَقُودُ أَلْتِي لَا تَوَرَّعُ مِنْ قَبِيحِ الْمُتَبَرِّجَةِ إِذَا غَابَ عَنْهَا بَعْلُهَا الْحَصَانُ مَعَهُ إِذَا خَضِرَ لَا تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَلَا تُطِيعُ أَمْرَهُ وَإِذَا خَلَا بِهَا بَعْلُهَا تَمَنَّتْ مِنْهُ كَمَا تَمْنَعُ الصَّعْبَةَ عَنْ رُكُوبِهَا لَا تَقْبَلُ مِنْهُ عَذْرًا وَلَا تَغْفِرُ لَهُ ذَنْبًا» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۳۲۵).

۷. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثُكُمْ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتُمْ وَقَدْ مَوَّاهُمْ وَأَنْفُسُكُمْ وَأَنْفُوا اللَّهُ وَعَلِمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشَرِ الْمُؤْمِنِينَ» (بقره: ۲۲۳)؛ «وَالَّذِينَ هُمْ لِأُزْوَاجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ» (مؤمنون: ۶).

به‌طور متعارف می‌تواند به افزایش مشکلات عاطفی و نارضایتی در زندگی زناشویی منجر شود. از سوی دیگر، زیاده‌روی در شهوت می‌تواند به تخریب بنیان خانواده و بروز اختلالات جنسی منجر شود؛ بنابراین نیاز است که زوجین نسبت به محافظت از یکدیگر در برابر تحریکات و آسیب‌های خارجی توجه کنند و غریزه جنسی خود را در چارچوب خانواده حفظ نمایند^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق).

توجه به اصول اخلاقی در روابط زناشویی و پرهیز از ارتباطات غیرمجاز با دیگران، از اهمیت بالایی برخوردار است^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق). ارتباط جنسی با غیرهمسر می‌تواند به گمراهی و تخریب اعتماد بین زوجین منجر شود^۳ (نساء: ۲۴). همچنین عدم تمکین جنسی^۴ (کلینی، ۱۴۰۷ق) و نشوز در زنان می‌تواند^۵ (نساء: ۳۴) به احساس بی‌ارزشی و سردی در روابط منجر شود؛ بنابراین آمادگی زن برای تمکین جنسی و توجه به نیازهای جنسی یکدیگر می‌تواند به حفظ صمیمیت و نزدیکی در زندگی زناشویی کمک کند.

به‌صورت کلی یافته‌های پژوهش نشان داد که طلاق عاطفی، پدیده‌ای چندبعدی و پیچیده است که در منابع اسلامی نیز ریشه‌های مفهومی و ساختاری آن قابل شناسایی است. پدیده استخراج‌شده متشکل از مؤلفه‌هایی همچون تزلزل عاطفی، ناسازگاری رفتاری، روی‌گردانی هیجانی، ضعف در تعهد زناشویی، نافرمانی و ناکارآمدی جنسی، حاکی از آن است که این پدیده نه صرفاً یک اختلال رابطه‌ای ساده، بلکه نمود گسستی تدریجی در نظام روان‌شناختی، اخلاقی و رفتاری خانواده است. تحلیل آیات و روایات، ظرفیت قابل توجهی در ارائه الگوهای نظری و مداخله‌ای فراهم آورد که می‌تواند در جهت بازسازی روابط زوجین، به‌ویژه در حوزه مشاوره خانواده اسلامی، مورد بهره‌برداری قرار گیرد. این پژوهش با تأکید بر پیوند میان مفاهیم دینی و بنیان‌های روان‌شناختی، زمینه‌ساز توسعه الگوهای بومی برای پیشگیری، شناسایی زود هنگام، و درمان طلاق عاطفی در بافت فرهنگی و ارزشی جامعه ایرانی است. بر این اساس، پژوهش حاضر گامی مقدماتی، اما اساسی در جهت نظریه‌پردازی دینی در حوزه آسیب‌شناسی خانواده محسوب می‌شود و افق‌هایی تازه برای تحقیقات کاربردی در مشاوره، آموزش خانواده و سیاست‌گذاری اجتماعی می‌گشاید.

۱. «إِنَّ خَيْرَ نِسَائِكُمُ الْوَلَدُ الْوَدُودُ الْعَفِيفَةُ الْعَزِيزَةُ فِي أَهْلِهَا الدَّيْلَةُ مَعَ بَعْلِهَا الْمُتَّبِعَةُ مَعَ زَوْجِهَا الْحَصَانُ عَلَى غَيْرِهِ أَلْتِي تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَتَطِيعُ أَمْرَهُ وَإِذَا خَلَا بِهَا يَدَّتْ لَهُ مَا يُرِيدُ مِنْهَا وَلَمْ تَبْدُلْ كِتَابَ الرَّجُلِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۲۲۴).

۲. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ رَجُلِكُمْ؟ قُلْنَا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ. قَالَ: إِنَّ مِنْ خَيْرِ رَجُلِكُمُ التَّقِيُّ، التَّقِيَّ، السَّمْحُ الْكَفِينُ، التَّقِيُّ الطَّرْقِينُ، الْبَرُّ بِوَالِدَيْهِ، وَلَا يُلْجِئُ عِيَالَهُ إِلَى غَيْرِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۵۷، ح ۷).

۳. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَحِلُّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (نساء: ۲۴).

۴. «هَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النِّسَاءَ أَنْ يَتَّبِلْنَ أَنْفُسَهُنَّ مِنَ الْأَزْوَاجِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۵۰۹).

۵. «وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَأَهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (نساء: ۳۴).

این پژوهش با وجود دستاوردهای ارزشمند در شناسایی مؤلفه‌های طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی، با محدودیت‌هایی نیز روبه‌رو بوده است. از جمله این محدودیت‌ها می‌توان به عدم بررسی عمیق منابع اهل سنت و عدم تمرکز در منابع صحیح السند اشاره کرد که می‌تواند جامعیت و اعتبار پژوهش را تحت تأثیر قرار دهد؛ همچنین نمونه‌گیری محدود به نه متخصص و عدم استفاده از روش‌های کمی برای تکمیل تحلیل کیفی، از دیگر چالش‌هایی است که می‌تواند بر تعمیم‌پذیری و اعتبار نتایج تأثیر بگذارد. در راستای توسعه این حوزه پژوهشی، پیشنهاد می‌شود ابتدا الگوی فرایندی طلاق عاطفی با استفاده از یافته‌های این تحقیق تدوین گردد تا چارچوبی نظام‌مند برای درک این پدیده ارائه شود؛ پس از آن، می‌توان بر اساس این الگو، پرسش‌نامه‌ای استاندارد طراحی کرد که امکان سنجش دقیق طلاق عاطفی در جوامع اسلامی را فراهم آورد؛ در گام بعدی، توسعه بسته‌های آموزشی پیشگیرانه مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و منطبق با الگوی فرایندی تدوین شده می‌تواند به مداخلات مؤثرتر در این حوزه منجر شود.

منابع

قرآن کریم.

- ابن حنبل، احمد بن محمد (بی‌تا). مسند الإمام أحمد بن حنبل. جده: دار المنهاج.
- ابویعلی، احمد بن علی (۱۴۱۰ق). مسند أبي يعلى الموصلي. بیروت: دار المأمون للتراث.
- باقری شیخانگفته، فرزین و فتحی آشتیانی، علی (۱۴۰۰). نقش رضایت زناشویی و رضایت جنسی طی همه‌گیری کروناویروس ۲۰۱۹ در سلامت روانی خانواده‌ها. *خانواده‌پژوهی*، ۱۷(۶۵)، ۴۵-۶۲.
- بشیرپور، سجاد؛ فریور، مهران و عبادی، متینه (۱۴۰۰). مدل علی‌یابی طلاق عاطفی در زنان بر اساس صفات تاریک شخصیت: با نقش میانجی عزت نفس جنسی. *مطالعات زن و خانواده*، ۹، ۴-۱.
- بوهانان، پل (۱۹۷۰). به نقل از: لاور (۲۰۰۷). *مبانی جامعه‌شناسی خانواده*. ترجمه علی تقوی. تهران: رشد.
- بوهانان، پل (۱۹۷۰). *طلاق عاطفی به عنوان اولین مرحله از فرایند طلاق*. به نقل از: اولسن، د. و دفراین، ج. (۲۰۰۶).
- پویایی خانواده و فرایندهای طلاق. ترجمه علی‌رضا محسنی. تهران: آوای نور.
- ترمذی، محمد بن عیسی (بی‌تا). سنن الترمذی. ریاض: مکتبة المعارف للنشر و التوزیع.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). *غرر الحکم و درر الکلم*. قم: الفردوس.
- جهاندار لاشکی، سمانه (۱۳۹۹). الگوی علی روابط بین گرایش به خیانت زناشویی بر اساس مصرف رسانه با میانجی نگرش‌های ناکارآمد و طلاق عاطفی. *روان‌شناسی روابط*، ۲۱(۳)، ۵۸-۷۱.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۹۸۹م). *وسائل الشیعه*. قم: مؤسسه آل البيت.
- خجسته‌مهر، رضا؛ بهمنی، ابوطالب؛ سودانی، منصور و عباسپور، ذبیح‌الله (۱۳۹۹). تبیین فرایند شکل‌گیری طلاق: یک پژوهش کیفی. *دستاوردهای روان‌شناختی*، ۲۷(۱)، ۳۳-۴۶.
- خسروی، جهانبخش؛ مرادی، امید؛ احمدیان، حمزه و یوسفی، ناصر (۱۳۹۸). مدل علی گرایش به طلاق عاطفی بر اساس الگوهای ارتباطی زوجین با میانجیگری دل‌زدگی زناشویی: مطالعه موردی شهرستان قصرشیرین. *روان‌شناسی اجتماعی خانواده*، ۱۴(۳)، ۹۸-۱۱۲.

- رشید، خسرو؛ حسوند، فضل‌اله؛ نبی‌زاده، صفدر و رشتی، عابده (۱۳۹۸). بررسی عوامل برون‌فردی مؤثر بر طلاق عاطفی در میان زنان. *مطالعات زن و خانواده*، ۷(۱)، ۱۱۷-۱۳۷.
- رضایی، مریم و رضایی، سحر (۱۳۹۹). پیش‌بینی طلاق عاطفی بر اساس سبک‌های دلبستگی، صمیمیت زناشویی و هوش هیجانی زوجین. *روان‌شناسی و مشاوره خانواده*، ۳۰(۵)، ۱۰۲-۱۱۳.
- رفیعی‌هنر، حمید؛ شاملی، عباسعلی؛ صفورایی، محمدمهدی و صالحی، علی‌محمد (۱۴۰۰). مدل مفهومی عوامل تعارض زوجین در قرآن کریم با تأکید بر تفسیر المیزان. *مطالعات قرآن و خانواده*، ۱۲(۳)، ۱۰۵-۱۱۸.
- رمضانی‌فر، حدیثه؛ کلدی، علیرضا و قدیمی، بهرام (۱۴۰۰). تحلیل عوامل مؤثر بر طلاق عاطفی در زنان متأهل شهرستان تنکابن. *روان‌شناسی اجتماعی*، ۱۹(۲)، ۱۶۷-۱۹۱.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۲). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگه.
- باستانی، سوسن؛ گلزاری، محمود و روشنی، شهره (۱۳۹۰). پیامدهای طلاق عاطفی و استراتژی‌های مواجهه با آن. *خانواده‌پژوهی*، ۷(۲۶)، ۲۴۱-۲۶۰.
- شجاعی، محمدصادق؛ جان‌بزرگی، مسعود؛ عسگری، علی؛ غروی، سیدمحمد و پسندیده، عباس (۱۳۹۳). کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت بر پایه منابع اسلامی. *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، ۸(۱۵)، ۳۸-۷.
- شریفی ساعی، محمدحسین (۱۴۰۲). پیامدهای خیانت زناشویی در ایران؛ مطالعه فراترکیب. *پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۱۲(۲۲)، ۱۶۵-۲۰۴.
- صدوق، محمد بن علی (۱۹۹۲م). من لا یحضره الفقیه. قم: جامعه مدرسین.
- طباطبایی، سیدمحمدکاظم (۱۳۹۳). منطقی فهم حدیث. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.*
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق). مکارم الأخلاق. قم: الشریف الرضی.
- عباسی، مهدی (۱۳۹۷). تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمانی لذت‌بری سعادت‌نگر بر اساس منابع اسلامی در نشانگان افسردگی. پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.*
- عظیمی، اکبر؛ اکبری، سمیه؛ صالحی، کیوان و نورمحمدی، لیلا (۱۳۹۹). نقش ارتباطات در سلامت خانواده. تهران: دانشگاه تهران.
- عظیمی، ناهید؛ حسینی، سعیده سادات؛ عارفی، مختار و پرندین، شیما (۱۳۹۸). نقش میانجیگر سرسختی روان‌شناختی بین سبک‌های کنترل تعارض و طلاق عاطفی در زوجین. *علوم روان‌شناختی*، ۱۸(۸۴)، ۴۷-۵۷.
- علاقبند، لیلا؛ شریفی، حسن پاشا؛ فرزاد، ولی‌اله و آقاویوسفی، علیرضا (۱۳۹۹). پیش‌بینی طلاق عاطفی بر اساس سواد عاطفی، سبک‌های مقابله‌ای، کیفیت زندگی، هیجان‌خواهی با میانجیگری تاب‌آوری. *روان‌شناسی بالینی*، ۱۷(۲)، ۶۷-۷۸.
- گلستانی، علیرضا؛ رضاپور، داریوش و رفائی، سیده حمیده (۱۴۰۳). بررسی تأثیر طلاق عاطفی بر روحیه فرزندان و عملکرد خانواده: مطالعه موردی شهر بوشهر. *مهارت‌های روان‌شناسی تربیتی*، ۱۵(۲)، ۴۰-۵۰.
- علیزاده، معصومه (۱۳۹۹). عوامل اثرگذار بر طلاق عاطفی و دل‌زدگی زناشویی زوجین. *پژوهش‌های خانواده*، ۱۸(۴)، ۲۳۱-۲۴۵.
- فلاح، سمانه (۱۳۹۸). رابطه بین طلاق عاطفی و بهزیستی روان‌شناختی با روابط فرازناشویی زنان. *روان‌شناسی اجتماعی*، ۱۵(۳)، ۸۷-۹۸.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی (ط - الإسلامیه). تهران: الإسلامیه.
- گلدنبرگ، ایرنه و گلدنبرگ، هربرت (۱۳۸۷). خانواده درمانی. ترجمه حمیدرضا حسین‌شاهی براوتی، سیامک نقش‌بندی و الهام ارجمند. تهران: روان.
- متقی‌هندی، علاءالدین (۱۴۰۱ق). کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال. بیروت: مؤسسة الرساله.
- مجلسی، محمدباقر (۱۹۸۳م). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

- مجیدی نظامی، فاطمه (۱۴۰۰). واژگان مرتبط با طلاق عاطفی در فقه اسلامی. *فقه و حقوق خانواده*، ۳(۵)، ۵۸-۷۰.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۸). *ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی*. قم: لوگوس.
- محمدی ری‌شهری، محمد و پسندیده، عباس (۱۳۸۹). *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*. ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: دار الحدیث.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۳). *میزان/الحکمة*. ترجمه حمیدرضا شیخی. قم: دار الحدیث.
- محمدی، مریم (۱۳۸۳). فاصله عاطفی در روابط زناشویی و پیامدهای آن. *روان‌شناسی خانواده*، ۳، ۳.
- مخدومی، عبدالحسین (۱۴۰۲). الگوی تصمیم‌گیری برای طلاق بر اساس منبع اسلامی در فرایند مشاوره زوجین. *مشاوره خانواده*، ۱۸، ۱۳۴-۱۴۷.
- نجفی، محمدرضا؛ احمدی، محمدرضا و رضاییان، حسین (۱۴۰۳). *مدل فرایندی طلاق عاطفی بر اساس منابع اسلامی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت.
- نوری، نجیب‌الله؛ عسگری، علی؛ نارویی، رحیم و شجاعی، محمدصادق (۱۳۹۵). مؤلفه‌های فرایندی و ساختاری هویت دینی بر پایه منابع اسلامی. *اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی*، ۲(۴)، ۷-۲۶.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت ع.
- یوسفی مقدم، محمدصادق و دین‌پرست سرخ‌آبی، لیلا (۱۴۰۰). طلاق عاطفی و راهکارهای قرآنی پیشگیری از آن. *مطالعات علوم قرآن*، ۸، ۷۸-۱۰۶.

- Lawshe, C. H. (1975). A Quantitative Approach to Content Validity. In: *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Hsieh, Hsiu-Fang & Shannon, Sarah E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288
- Zubrick, S. R., Silberberg, P. & Demujo, D. (2006). Emotional disconnect or emotional divorce as a critical marital issue. *Journal of Marital and Family Therapy*, 32(4), 340-350.